

Izvorni znanstveni članak

UDK 316.334.3:321.7.01
321.7.01:316.334.3Primljeno u uredništvo: 1. veljače 2006.
Prihvaćeno za tisak: 16. veljače 2006.

Politička kultura i demokracija

RADULE KNEŽEVIĆ*

Sažetak

Razmatranje odnosa političke kulture i političkog sustava stara je, a danas jedna od najznačajnijih tema suvremene političke znanosti. Međuovisnost političke kulture i demokracije u ovom se radu razmatra u okviru četiri koncepta: ideje poliarhije R. A. Dahla; modela civilne kulture G. A. Almonda; koncepta konsocijacijske demokracije A. Lijpharta; i teorije modernizacije i postmodernosti R. Ingleharta. Razmatranje odnosa i stupnja kongruentnosti političke kulture i demokracije u pojedinim konceptima upućuje na opći zaključak da politička kultura oblikuje i ograničava mogućnosti demokracije i demokratske legitimacije. Demokracija nije rezultat ni političke kulture niti političke strukture, već njihove složene interakcije.

Ključne riječi: politička kultura, demokracija, kongruencija, interakcija, poliarhija, civilna kultura, konsocijacijska demokracija, modernizacija, postmodernost.

Razmatranja o odnosu političke kulture i političkog sustava stara su tema političke znanosti. Ipak, sistematski pokušaj da se politička kultura razumije i pokaže kao osnovica političkog sustava novijeg su datuma. Ovi pokušaji sastavni su dio nastojanja političke znanosti za poredbenim studijama političkih sustava, s jedne strane, ali i izraz onih pristupa koji su usmjereni na istraživanje anatomije političkih sustava, napose onih procesa kojima se osigurava utjecaj društva na političku vlast, s druge strane (Knežević, 1992).

*

Dr. sc. Radule Knežević, glavni urednik i direktor Nakladno-istraživačkog zavoda *Politička kultura* u Zagrebu, Amruševa 8; e-mail: politickakultura@net.hr.

Politička kultura je ona varijabla koja povezuje mikro i makro politiku u određenom sustavu. Zato je politička kultura građana bitna za konstituiranje i stabilnost demokratskog sustava. Interakcija između političke kulture i političke strukture danas je jedan od najznačajnijih istraživačkih aspekata suvremene političke znanosti.

Međuovisnost političke kulture i političkih institucija u modernoj je političkoj teoriji izražena u formuli o nužnosti kongruencije političke kulture i političkog sustava. Tu ideju "otac osnivač" znanstvenog koncepta političke kulture G. A. Almond iskazuje ovako: "Razvoj stabilne i učinkovite demokratske vlasti ovisi ne samo o strukturama države i politike: on ovisi o orijentacijama koje ljudi imaju prema političkom procesu – o političkoj kulturi. Ukoliko politička kultura nije u stanju poduprijeti demokratski sustav, šanse za uspjeh takvog sustava su slabe" (Almond, 2000, 365).

U intelektualnoj povijesti koncepta političke kulture i njezina odnosa s demokracijom u suvremenosti, stoje četiri, već klasična, razmatranja tog problema: koncept poliarhijske demokracije R. A. Dahla; model civilne kulture G. A. Almonda; ideja konsocijacijske demokracije A. Lijpharta, te teorija modernizacije i postmodernosti R. Ingleharta.

Ovo je pitanje u modernoj političkoj teoriji dobilo sljedeću formu – postoji li demokratska politička kultura, tj. modeli stavova, gledišta i orijentacija koji u najvećoj mjeri preferiraju demokratski politički sustav.

1.

Odgovor najpoznatijeg teoretičara demokracije u 20. stoljeću Roberta Alana Dahla jest potvrđan. On pokazuje da su izgledi za stabilnu demokraciju u nekoj zemlji veći ako njezini građani i političke vođe snažno podržavaju demokratske ideje, vrijednosti i praksu. Najpouzdanija podrška dolazi kada su ta uvjerenja i sklonosti ugrađeni u kulturu te zemlje i kad se one velikim dijelom prenose s naraštaja na naraštaj (Dahl, 2000, 159). Demokratska politička kultura oblikuje građane koji vjeruju da su demokracija i politička raznolikost poželjni ciljevi i esencijalna bit demokracije; da se moraju čuvati temeljne demokratske političke institucije; te da političke razlike i razmimoilaženja među građanima treba tolerirati i braniti.

Riječ *poliarhija* nastala je od dvije grčke riječi koje znače "više", "mnogo" i "vladati" što se uobičajeno prevodi kao "viševlašće" ili "mješovita vladavina". Pojam poliarhija Dahl je prvi put upotrijebio 1953. kao prikladan način da se opiše suvremena predstavnička demokracija s općim pravom glasa. Poliarhijska demokracija jest politički sustav sa šest demokratskih institucija: birani predstavnici; slobodni, poštteni i učestali izbori; sloboda izražavanja; pristup

1

¹Poliarhijska demokracija jest politički sustav sa šest pobrojanih demokratskih institucija. Prema tome, poliarhijska se demokracija razlikuje od predstavničke demokracije s ograničenim pravom glasa kakva je postojala u 19. stoljeću. Ona se također razlikuje od starijih demokracija i republika koje ne samo što su imale ograničeno pravo glasa već u njima nisu postojale ni mnoge druge najvažnije značajke

alternativnim, neovisnim izvorima informiranja; autonomija udruživanja; i inkluzivno građanstvo¹ (Dahl, 1998, 17-18; 90). To je ono što određuje konstituciju poliarhijske demokracije – i koncept za koji će A. Lijphart reći da nije "ideal demokracija", ali da se tom najviše približava – ili na razini nacionalne države "minimum" i/ili temeljnu razinu demokracije. Slijedeći schumpeterovsku tradiciju Dahl politički sustav određuje kao demokratski u stupnju u kome su njegovi donosioci kolektivnih odluka izabrani na pravičnim, poštenim i periodičnim izborima na kojima se kandidati slobodno nadmeću za glasove i u kojima sudjeluje cjelokupno odraslo stanovništvo. Tako određena demokracija sadržava dvije bitne dimenzije: – nadmetanje (opoziciju, suparništvo) i participaciju – koje Dahl smatra odlučujućim za svoje shvaćanje poliarhije i/ili "realistične demokracije". Ona također sadržava postojanje onih građanskih i političkih sloboda: govora, informiranja, udruživanja i okupljanja koji su nužni za političke rasprave i vođenje izbornih kampanja (Lipset, 2004, 31). Ta "proceduralna" ili "minimalna" definicija demokracije sadržava, također, i one standarde koji omogućuju da se prosudi u kojem je stupnju politički sustav demokratski; da se sustavi uspoređuju; da se analiziraju i kritički vrednuju (Huntington, 2004, 14).

S tim određenjem poliarhije povezan je i Dahlov koncept političke kulture. Riječ je o tome da je R. Dahl autor izvornog koncepta i određenja političke kulture. On smatra da političku kulturu sačinjava mreža političkih orijentacija: orijentacije prema političkom sustavu; orijentacije ka drugim ljudima; orijentacije ka kolektivnoj akciji; i, orijentacije ka rješavanju problema. Riječ je o stabilnim i postojanim orijentacijama koje proces socijalizacije oblikuje u trajne sustave uvjerenja. Orijetacije ka političkom sustavu mogu biti podaničke, apatične i otuđujuće. Orijetacije ka drugim ljudima prožete su, u osnovi, povjerenjem i nepovjerenjem. Orijetacije ka kolektivnoj akciji često se svode na kooperativne ili antagonističke. Orijetacije ka rješavanju problema mogu biti u najopćenitijem smislu pragmatične ili racionalističke.²

Na osnovu kriterija: da li su orijentacije ka političkom sustavu zasnovane na privrženosti ili otuđenju; da li su orijentacije prema drugim pripadnicima političkog sustava prožete političkim povjerenjem ili nepovjerenjem; da li je kolektivna akcija zasnovana na kooperaciji ili antagonizmu; da li u rješavanju problema dominira pragmatični ili racionalistički stil, Dahl je zasnovao

poliarhijske demokracije, kao što su političke stranke, pravo osnivanja političkih organizacija koje utječu na postojeću vlast ili se prema njoj nalaze u opoziciji, organizirane interesne skupine i tako dalje. Ona se jednako tako razlikuje i od demokratske prakse u manjim jedinicama u kojima se članovi mogu izravno okupiti i kreirati (ili preporučati) određenu politiku i zakone" (Dahl, 2000, 94).

2

"Dok pragmatički mentalitet ide *in medias res*, što bliže onome što treba da bude razriješeno, racionalistička metoda se uzdiže na viši stupanj apstrakcije i otuda teži da bude dalje od fakata. Dok prvi teži da akceptira realnost, racionalist se ne libi da se suprotstavi realnosti u cilju njenog preuređenja prema vlastitoj ideji; dok empirist nastoji da bude antidogmatičan i otvoren, racionalist je osjetljiviji na pret hodno iskustvo; dok empirist nije vezan za potrebu rigorozne koherencije, racionalist inzistira na nužnosti deduktivne koegzistencije; dok prvi preferira svrsishodnost, drugi stavlja logičku rigoroznost iznad svega. Dok empiristički pristup polazi od stava da, ukoliko se određeni program ne potvrđuje u praksi, nešto nije u redu s teorijom, racionalist će reći da ono što nije istinito u teoriji nije istinito ni u praksi – pogrešna je praksa, a ne teorija." (Dahl, 1966, 355)

dualnu tipologiju političkih kultura. Prvu grupu političkih kultura čine one koje u velikoj mjeri sadržavaju pozitivne, kooperativne i pragmatične orijentacije, i one su naglašeno usmjerene na političku praksu i učinkovit društveni utjecaj. U drugoj grupi su one političke kulture u kojima prevladavaju apatične, neutralne, nekooperativne i deduktivne orijentacije, i one su statičke i ograničavajuće, s brojnim konfliktima i tendencijama otuđivanja pojedinaca i grupa. Pristup političkoj praksi kod ovih orijentacija je posredan tj. deduktivan, zaobilazan i spor. Sa stanovišta tako široko shvaćene političke kulture, on će za Almondov model civilne kulture reći da je suviše uklopljen u psihološkijsku varijablu i otuda sužava vidike političke kulture.

Jasno je da su političke kulture iz prve Dahlove orijentacije one koje su kongruentne s političkom demokracijom. U tom konceptu on baštini neke aspekte i ideje demokratskog građanstva, ali ne smatra da svaka osoba u jednoj demokratskoj zemlji treba biti formirana u "savršenog demokratskog građanina". On će reći "na svu sreću ne", jer u tom slučaju demokracija nikad ne bi bila moguća. Međutim, ako velikoj većini građana nisu bliskije demokracija i njezine političke institucije od bilo koje druge nedemokratske opcije i ako ne pruža potporu političkim vođama koji podržavaju demokratsku praksu, demokracija vjerojatno neće preživjeti neizbježne krize jer, čak i posve neznatna manjina militantnih i žestokih antidemokrata ponekad je dovoljna da dovede u pitanje sposobnost zemlje za očuvanje njezinih demokratskih institucija. Otuda Dahl drži da legitimnost poretka koja se zasniva na političkoj kulturi demokracije jest onaj "višak legitimacije" koji je odlučujući u vremenu kriza. Iz svojih brojnih istraživanja on će izvući još jedan zaključak, onaj koji kaže da povijest nije darežljiva i da ona mnogim zemljama daje u naslijeđe političku kulturu koja jest podrška demokratskim institucijama ili pak suprotno, koja snažno podupire antidemokratske orijentacije (Dahl, 2000, 159). Promjena tih političkih obrazaca jest proces dugoga trajanja.

Nema sumnje da je R. A. Dahl zasnovao najutjecajniji koncept demokracije u 20. stoljeću, s jedne, ali i dimenzije razmatranja problema političke kulture i političke demokracije, s druge strane. Dahlov je značaj napose u tome što u političku analizu unosi nove dimenzije političke kulture (političko povjerenje, nepovjerenje, orijentacije ka kolektivnoj akciji, načini rješavanja problema itd.).

2.

Interes za razumijevanje razvoja političke demokracije vodio je, kako to napominju G. Almond i S. Verba, provođenju istraživanja u pet zemalja (SAD, V. Britanija, Njemačka, Italija, Meksiko) i pisanju studije *Civilna kultura* (The Civic Culture, 1963).

Njihov je temeljni zaključak da je "civilna kultura posebice prikladna za demokraciju. Ona nije jedini oblik demokratske političke kulture, ali čini se da je ponajviše kongruentna sa stabilnim demokratskim sustavom" (Almond,

Verba, 2000, 366). Valja stoga razmotriti koncept civilne kulture: o čemu je riječ? U određenju političke kulture Almond i Verba posebice naglašavaju psihološka stanja i reakcije koje ulaze u koncept političke kulture. Za njih je politička kultura mreža specifičnih orijentacija prema političkom sustavu i njegovom djelovanju te stavova o ulozi pojedinaca u sustavu. Politička kultura "označava učestalost različitih vidova kognitivnih, afektivnih i vrijednosnih orijentacija spram političkog sustava u cjelini, njegovim input i output aspektima i prema sebi kao političkom subjektu" (Almond, Verba, 2000, 71). Input aspekti obuhvaćaju političku strukturu i političke uloge, proces odlučivanja, a output aspekti zakonodavne, upravne i sudbene odluke. Stoga autori pod političkom kulturom jedne nacije razumiju način na koji su u okviru populacije distribuirani tipovi orijentacija prema političkim objektima: političkom sustavu, njegovim elementima, kao i spram uloge individue u tom sustavu. Riječ je o kognitivnim orijentacijama, tj. poznavanju političkog sustava, uloga i nositelja tih uloga; afektivnim orijentacijama, tj. osjećaju pojedinca prema političkim sustavima i njihovim elementima; te vrijednosnim orijentacijama, tj. sudovima i ocjenama o političkim objektima. S obzirom na karakter tih orijentacija oni razlikuju tri tipa političke kulture: parohijalni, podanički i participativni (Almond, Verba, 2000). Tim određenjem Almond i Verba "istiskuju" iz političke teorije prilično neodređene pojmove koji su se ranije rabili za imenovanje političko-kulturnog pristupa politici kao što su "nacionalni duh", "nacionalni karakter", "kolektivna svijest" itd. a na temelju kojih su se izvodili i određeni zaključci o odnosu društva prema političkoj demokraciji. Novi pojam ističe orijentacije prema politici i ulozi osobe u njoj kao ključnu dimenziju kako u razumijevanju "nacionalnog etosa" tako i u shvaćanju subjektivnog odnosa prema politici. Te su orijentacije internalizirani aspekti političkih objekata i političkih odnosa.

Ta tri tipa političke kulture nisu u praksi tako čvrsti: najčešći je jedan mješoviti tip koji su Almond i Verba sastavili od sva tri i nazvali ga civilna kultura ili politička kultura demokracije. Model civilne kulture uključuje: visoku razinu političke osviještenosti; izrazit osjećaj kompetencije; znatnu vještinu građanske suradnje; zajedno s racionalnom participacijom u građanskom i političkom životu. Otuda proizlazi njihov zaključak o kongruentnosti civilne kulture i stabilne demokracije. Mada je ovaj koncept doživio i brojne kritike "vremenom su iskustva diljem svijeta pokazala da su pomaci prema stabilnoj demokraciji bez iznimke zapravo uključivali jačanje onoga što su Almond i Verba nazvali civilnom kulturom" (Pye, 1995, 966). U civilnoj kulturi jest naglasak na političkoj participaciji. U njoj se, kao i u Dahlovom konceptu poliarhije, mogu naći visoke razine političke informiranosti, spremnosti na komunikaciju, političko organiziranje i političko djelovanje. Ali uz to, civilna je politička kultura prije svega lojalna i participativna kultura. U biti civilna kultura je takva da u njoj postoji sklad između političke kulture i političke strukture odnosno njihova kongruentnost ili interakcija. Stanovište da između političke kulture, u ovom slučaju civilne kulture, i političke demokracije postoje odnosi interakcije, a ne odnosi kauzaliteta i determinizma što su

mu prigovarali brojni kritičari, Almond je jasno izložio u spisu *Intelektualna povijest koncepta civilne kulture* (1980). Iz tih relacija i odnosa interakcije proizlazi rezultat koji u sebi supsumira obje dimenzije čineći nešto više, odnosno novo. To pokazuje da Almond ne stoji na stanovištu kauzalnog determinizma paradigmi političke kulture i političke demokracije. On taj odnos promatra funkcionalno: demokratskom političkom poretku odgovara civilna kultura. Stoga i naglašava da je racionalno govoriti o trima orijentacijama koje odgovaraju trima političkim objektima te o sistematskom odnosu između tih varijabli. Radi se o političkom sustavu kao najopćenitijem objektu političke kulture, zatim o političkom procesu, te o političkoj vlasti kao trećem cjelovitom i neovisnom objektu političke kulture. Te tri orijentacije čine ono što možemo nazvati politička kultura. Svaka od tih kultura ima svoju posebnu podstrukturu itd.

U civilnoj političkoj kulturi, dakle, participativne političke orijentacije kombiniraju se i s podaničkim i s parohijalnim. Pojedinci postaju participanti u političkom procesu, ali oni ne napuštaju svoje orijentacije i ulogu kao podanici. I ne samo da se te parohijalne i podaničke orijentacije održavaju zajedno s participativnima već su one kongruentne s participativnom političkom orijentacijom. Upravo te podaničke orijentacije utječu na ograničavanje i obuzdavanje prevelikog političkog aktivizma pojedinaca u politici. Jasno je, dakle, da model civilne kulture nije isto što i model racionalno-aktivističke političke kulture. Aktivnost, uključenost i racionalnost jesu osobine civilne kulture, ali ona je nešto više od toga (Vujčić, 2001, 71). Zato kažemo da je civilna kultura mješovita politička kultura. Riječ je o tome da se civilna kultura iskazuje kao kultura balansiranih dispariteta ili unutrašnjih kontradikcija. Slično Dahlu, Almond će reći da kao što ni demokratski sustav nije čist oblik vladavine tako ni politička kultura tog oblika vladavine ne može biti čist vid političke kulture. Teza o mješovitom tipu civilne kulture ima dva vida. Prvo, u društvu postoje pojedinci koji imaju razvijenu mješovitu civilnu kulturu, ali i oni koji i dalje zadržavaju neke čiste ili druge mješovite tipove političkih kultura. Dakle, u demokratskom društvu istodobno žive ljudi s različitim tipovima političke kulture. Takav političko-kulturni pluralizam odgovara demokraciji kao poretku koji sam tvori čitav niz strukturnih i ostalih kontradikcija. Taj političko-kulturni pluralizam omogućuje sam po sebi proces političke ravnoteže i stabilnosti poretka. Osnovu tog političko-kulturnog pluralizma i njegovu mogućnost Almond vidi u interakcijama između političke kulture i političke demokracije, odnosno u rezultatu te interakcije.

Drugo, politička demokracija zasniva se na ravnoteži dvije međusobno povezane dimenzije – političkoj moći i odgovornosti političkih lidera. S jedne strane, demokratska vladavina mora upravljati, ona mora imati moć i vodstvo i donositi političke odluke. S druge strane, ona mora biti odgovorna prema građanima. Ako demokracija išta znači, ona znači da na neki način politička elita mora odgovarati na želje i zahtjeve građana. Potreba za održavanjem ove vrste balansa između vladavinske moći i vladavinske odgovornosti, kao i potreba za održavanjem drugih ravnoteža koje proizlaze iz moći i odgo-

vornosti, pomaže nam da objasnimo na koji način oblici mješovitih struktura koje su karakteristične za civilnu, odnosno demokratsku političku kulturu pogoduju demokratskom političkom sustavu. Osnovno pitanje o odnosu političke kulture i demokracije jest pitanje kako politička kultura podržava disparitetni balans između moći i odgovornosti. Almondovo je stanovište da demokratskom obliku političke organizacije jest primjeren onaj tip političke kulture koji podjednako razvija orijentacije i osjećaje političkog aktivizma i participacije i orijentacije podaništva, pokornosti, pasiviteta itd. Tako se zapravo od građana u demokraciji traži da slijede kontradiktorne ciljeve, oni moraju biti aktivni i pasivni, uključeni i neuključeni, oni koji utječu ali se i pokoravaju. Otuda su poznata četiri balansa koja čine obilježje ove strukture: balans između političkog aktiviteta i pasivnosti; balans između emocionalne vezanosti i pragmatično-instrumentalnog ponašanja; balans između konsenzusa i raskola; podržavanje normi socijalnog povjerenja.

U stabilnim političkim sustavima bitne su one razlike u političkoj kulturi koje su vezane za same sadržaje politike, a ne one koje su vezane za političku strukturu i proces. Na primjer, u stabilnim je demokracijama legitimacijska struktura sistema prihvaćena tj. postoji legitimacija demokratskog poretka; priznaju se pravila demokratske igre, mirnog prijenosa vlasti, prava pojedinaca na participaciju itd. Zato je u stabilnim demokracijama važnija razlika koja se odnosi na sadržaje politike. U suvremenom dobu politička se kultura okreće prema pitanjima ljudskih prava, prava žena, ekologiji, problemima mira, socijalne sigurnosti itd. Međutim, u nestabilnim društvima diferencijacija u političkoj kulturi kreće se prema političkoj strukturi i političkim procesima. Stoga je u tranzicijskim društvima ka demokraciji važnije poznavati političku kulturu vezanu za političku strukturu i političke procese nego za sam sadržaj politike. Jer, u tim se zemljama glavne političke polarizacije i fragmentacije odvijaju u strukturnim procesima a tek slijede one u sadržaju i aspektima politike.

Analizom angloameričkog sustava (SAD i V. Britanija), koji karakterizira homogena i svjetovna politička kultura; kontinentalnoeuropskih sustava koje obilježava fragmentirana politička kultura; prijeindustrijskih političkih sustava koji su određeni prijelaznim stanjem između tradicionalnih i modernih političkih sustava te totalitarnih političkih sustava koje obilježava odsustvo autonomnih političkih struktura i ideologijski model političke kulture, Almond pokazuje da su stabilni oni politički sustavi koje obilježava homogena politička kultura.

Ta točka u Almondovu pristupu i analizi ostavlja otvorenim pitanje zašto i oni politički sustavi koji imaju fragmentiranu političku kulturu mogu pokazivati visok stupanj političke stabilnosti. Ili, drugačije kazano: je li moguće postići i održati stabilnu demokratsku vladavinu u pluralnim i podijeljenim društvima.

3.

U brojnim spisima a napose u *Demokraciji u pluralnim društvima* Arendt Lijphart istražuje jedan osobiti oblik demokracije – konsocijacijsku demokraciju – koja modificira gornju tvrdnju pokazujući da možda i jest teško ali nije nemoguće postići i održati stabilnu demokraciju u pluralnim društvima (Lijphart, 1992, 9).

A. Lijphart razlikuje političke kulture po njihovim integrativnim osobinama. Tako on utvrđuje da postoje tri tipa političkih kultura: centripetalna (orijentirana ka centru); centrifugalna (udaljevanje od centra); i sporazumijevajuća politička kultura, u kojoj su putovi za stalno traženje konsenzusa po glavnim političkim pitanjima otvoreni u političkom sustavu. U skladu s tim on pravi razliku između demokracije većine i demokracije konsenzusa. Karakter političke kulture i odnosi među elitama dva su osnovna kriterija Lijphartove tipologizacije političkih sustava. Politička kultura u jednoj zemlji može biti homogena ili fragmentirana, a odnosi među elitama konfliktni, kompetitivni ili kooperativni. Otuda on izvodi tri tipa demokratskih političkih sustava: centripetalni politički sustav, centrifugalni politički sustav, konsocijacijski politički sustav. Kategorija centripetalnih demokracija u osnovi odgovara Almondovim angloameričkim političkim sustavima. Njih karakterizira postojanje homogene političke kulture i kompetitivni odnosi među elitama što ih čini najstabilnijim političkim sustavima. Centrifugalne političke sustave obilježavaju fragmentirane političke kulture i konfliktni odnosi između elita i stoga njih karakterizira visok stupanj političke imobilnosti i političke nestabilnosti. Ove Lijphartove centrifugalne demokracije odgovaraju u osnovi Almondovim "nestabilnim europskim sustavima" (Lijphart, 1992, 114, 117).

Konsocijacijski politički sustav je jedan "model četverostrane tipologije koja proizlazi iz unakrsne intabulacije strukture društva (pluralnog ili homogenog) i ponašanja političkih elita (povezivanje ili sukobljavanje)" (Lijphart, 1992, 109). Ova tipologija djelomično odgovara Almondovoj tipologiji demokratskih režima. To je politički sustav sa fragmentiranom političkom kulturom i kooperativnim odnosima među elitama, što ga čini politički stabilnim. Riječ je o tomu da Lijphart analizom političkih sustava sa fragmentiranom političkom kulturom pokazuje da i oni mogu pokazivati visok stupanj političke stabilnosti. Za razliku od Almonda koji, u osnovi, ostaje na opisima masovne političke kulture, Lijphart nalazi da odgovor na pitanje zašto politički sustavi sa fragmentiranom političkom kulturom mogu biti stabilni treba tražiti u analizi ponašanja političke elite i obilježja elitne političke kulture. "Pitanje da li će demokracija s fragmentiranom političkom kulturom biti stabilna ili nestabilna ovisi prije svega od odgovora elite na potencijalnu ili sadašnju nestabilnost sustava" (Lijphart, 1992, 114). Da bi sustavi konsocijacijske demokracije funkcionirali na stabilan i efikasan način, nužno je da politički vođe rivalskih političkih subkultura podržavaju sljedeće oblike ponašanja.

Prvo, politički vođe segmenata moraju biti svjesni da duboki rascjepi koji razdvajaju te segmente imaju tendenciju da narušavaju stabilnost političkog sustava. Dakle, trebaju spoznati opasnosti svojstvene pluralnim društvima. Drugo, nužno je da politički lideri imaju povjerenje u postojeći sustav političkih institucija. Mada visok stupanj solidarnosti i povjerenja među elitama nije nužan za funkcioniranje konsocijacijske demokracije, ipak je nužno da političke vođe pokažu spremnost da spriječe one tendencije koje dezintegri- raju sustav, tj. "osjećati privrženost očuvanju jedinstva zemlje i demokratskog ustrojstva" (Lijphart, 1992, 59). Treće, političke vođe moraju biti sposobni da uspostave institucionalnu osnovu i pravila političke igre koja mogu osigurati akomodaciju subkulturnih razlika, tj. moraju biti sposobni da prevladavaju subkulturne sukobe na razini političke elite; surađivati s vođama drugih segmenata i to u duhu "umjerenosti i međusobnih ustupaka".

I na kraju, pored ovih pretpostavki, značajni činitelji koji jačaju stabilnost političkog sustava konsocijacijske demokracije jesu i postojanje jasne linije sukoba između političkih subkultura i stvaranje obrambenih mehanizama koji osiguravaju balans među interesnim strukturama pojedinih segmenata pluralnog društva (višestruka ravnoteža moći; političke stranke kao organizirane političke manifestacije segmenata; male zemlje što neposredno pojačava duh suradnje i sporazumijevanja, a posredno povećava izgled konsocijacijske demokracije olakšavajući proces donošenja odluka; način križanja društvenih rascjepa, i njihov utjecaj na stabilnost; prevladavajuće privrženosti kao elemenat ublažavanja intenziteta rascjepa; itd.).

Na kraju ovoga spisa Lijphart će uputiti na mogućnosti uspostavljanja konsocijacijskih demokracija i upozoriti da za mnoga "pluralna društva nezapadnog svijeta izbor ne leži između angloameričkog normativnog modela demokracije i konsocijacijskog modela, već između konsocijacijske i nikakve demokracije"³ (Lijphart, 1992, 236).

Međutim, do sada izloženi koncepti ostavljaju otvorenim pitanje: da li procesi modernizacije i pomaci prema postmodernosti jačaju ili slabe veze i odnose političke kulture i demokracije.

4.

Jedan od velikih zastupnika političko-kulturnog pristupa politici i zagovornik "renesanse" toga pristupa u suvremenoj politologiji, jer "pristup političke kulture danas predstavlja vodeću alternativu teoriji racionalnog izbora političkog ponašanja", Ronald Inglehart u nizu svojih empirijskih uvida i teo-

3

Kako to upozorava R. Dahl, ne postoji sveobuhvatno rješenje za probleme podijeljenih društava. Svako rješenje potrebno je donijeti po mjeri svake pojedine zemlje (Dahl, 2000, 195). Za koncept konsocijacijske demokracije po mjeri jedne zemlje vidi vrsnu studiju Mirjane Kasapović, *BiH: podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb, 2005.

rijskih elaboracija (1977, 1990, 1997, 2004) razmatra odnos političke kulture i demokracije u procesima modernizacije. Za R. Ingleharta mnogi njegovi suvremenici će reći da on nastavlja onu veliku intelektualnu tradiciju koju obilježavaju A. de Tocquville (koji je došao do zaključka da je funkcioniranje američkog političkog sustava omogućila kultura usklađiva s demokracijom); Max Weber (koji rast kapitalizma objašnjava kao, u biti, kulturni fenomen ukorijenjen u religiji); i, E. Banfield (koji je pokazao da korijeni siromaštva i autoritarizma u južnoj Italiji leže u kulturi) i da on zasniva moderni pristup istraživanja kulturno-političkih dimenzija modernizacije i postmodernosti.

Pojam kulture koji rabi R. Inglehart određen je kao niz vrijednosti, stavova, vjerovanja, orijentacija i osnovnih polazišta koja prevladavaju među pripadnicima jednog društva (Inglehart, 2004), dakle, kao politička kultura.

Njegova empirijska analiza demokracija pokazuje da ekonomski razvoj izaziva dva tipa promjena koji pogoduju demokraciji. Prvo, on transformira socijalnu strukturu društva, donoseći urbanizaciju, masovno obrazovanje, profesionalnu specijalizaciju i niz pozitivnih pojava koje mobiliziraju ljude na masovno učešće u politici. Drugo, ekonomski razvoj pogoduje kulturnim promjenama koje doprinose stabilnosti demokracije. Tu se napose misli na povećavanje međusobnog povjerenja i tolerancije, ali i na širenje postmaterijalističkih vrijednosti koje se zasnivaju na samoizražavanju, a ne samoodržavanju. Širenje blagostanja jest širenje vidika legitimnosti svakog poretka. A legitimitet je za demokraciju od odlučujuće važnosti. Represivni režimi mogu opstojati na vlasti i kada nemaju masovnu podršku građana, ali demokracije moraju imati demokratski legitimitet.

Ono što je napose važno u Inglehartovoj teoriji modernizacije i postmodernosti jest njegovo izvođenje da ekonomski razvoj prati niz kulturnih obrazaca koji pružaju sve veću podršku demokraciji tako da javnost postaje sve više privržena demokratskom poretku. S druge strane, Inglehart pokazuje da sam ekonomski razvoj ovisi od obrazaca političke kulture u pojedinoj zemlji te da stabilnost demokracije korespondira prije svega s političkom kulturom građana. Činjenice ekonomskog razvoja i progressa i promjene koje on izaziva u političkoj kulturi i socijalnoj strukturi u korist demokracije i njezinih vidika, osnova su Inglehartu ne samo za analizu "kulturnih zona" već i za upozoravanje na kulturno-političke pretpostavke koje određuju mogućnosti kretanja pojedinih društava ka demokraciji i demokratskoj konsolidaciji. Riječ je o tome da Inglehart pokazuje da neke "zone" kao npr. ona u kojoj su Turska, Filipini, Slovenija, Južna Koreja, Poljska, Peru i Hrvatska⁴ pokazuju znakove progressa i nastajanje obrazaca političke kulture demokracije, nasuprot npr. "zoni" u kojoj su Rusija, Bjelorusija, Ukrajina, Jermenija, Moldavija, u kojoj "kulturni uvjeti za unapređenje demokracije jesu relativno nepovoljni" (Inglehart, 2004). Ali, In-

4

R. Inglehart sistematski istražuje promjene stavova i vrijednosnih orijentacija u zadnjih tridesetak godina. Ta serija komparativnih istraživanja (*World Value Survey*) provodi se od 1980. godine u petogodišnjim intervalima. Republika Hrvatska je prvi puta obuhvaćena tim istraživanjima 1995, i ponovno 2000. godine.

glehart će iz svojih istraživanja izvući jedan opći zaključak koji kaže da se demokracija ne ostvaruje prostim uvođenjem institucija, odnosno institucionalnim promjenama ili angažiranjem elite. Njezin razvoj i opstanak ovisi napose od vrijednosti i vjerovanja građana⁵ (Inglehart, 2004, 168-168).

Međutim, istraživanja i teorijski uvidi R. Ingleharta, koja pripadaju teorijama modernizacije i postmodernosti, pokušavaju dokučiti kulturno-političke dimenzije tih dubokih procesa. U tom sklopu njegova je temeljna teza da živimo vrijeme pomaka u preovladavajućim vrijednostima. Taj pomak ide od materijalističkih vrijednosti karakterističnih za modernost, prema postmaterijalističkim vrijednostima karakterističnim za postmodernost. U toj putanji od predmodernog, preko modernog pa do postmodernog doba pojedina društva zauzimaju različita mjesta. Mada je njegova skala postmaterijalizma otvorila brojne rasprave koje i danas traju, politologa Ingleharta posebice zanima kakve su relacije i konzekvencije postmodernih promjena u vrijednosnim orijentacijama na političke institucije, a posebice na demokraciju. Njegov je temeljni zaključak da su postmoderna društva, više od prethodnih društava, tendencijski usmjerena prema demokratskim vrijednostima i praksi. Taj zaključak ukazuje na korelaciju između indikatora ekonomskog razvoja i demokratskih institucija na što su ukazivali i brojni drugi autori. Ali, Inglehartov je značajan doprinos političkoj teoriji u tome što on pokazuje da su taj ekonomski razvoj i demokratski razvoj posredovani određenim kulturnim promjenama, odnosno obrascima političke kulture. Ekonomski razvoj sam po sebi ne proizvodi demokraciju. Iako je vjerojatnije da će bogata društva biti demokratska prije nego siromašna, samo bogatstvo ne donosi automatski demokraciju. Kad bi to bio slučaj, Kuvajt ili Libija bi npr. postali uzor demokracije. Ali, proces modernizacije i postmodernosti ima tendenciju da donosi kulturne promjene koje pogoduju demokraciji. Ekonomski razvoj dovodi do promjena vrijednosti i/ili vrijednosnih orijentacija, a onda te promjene tendiraju k demokraciji. Neki faktori kao osjećanje ličnog blagostanja i interpersonalno povjerenje također imaju neovisno djelovanje na razvoj i trajnost demokracije. Drugo, Inglehart nas uči da ne miješamo vjeru građana u političke institucije i u demokraciju samu. Njegova istraživanja jasno pokazuju da je demokracija u postmodernom dobu visoko rangirana vrijednost, te da to kako konkretne institucije ostvaruju ta načela i/ili ideale, bitno određuje naše vrednovanje tih institucija. Otuda slijedi zaključak da postmaterijalizam podri-va poštivanje autoriteta, ali povećava potporu demokraciji (Norris, 1999).

5

Slično stanovište zastupaju i dvojica njegovih velikih suvremenika. Na Četrnaestom međunarodnom kongresu za političke znanosti 1988. godine u Washingtonu, u svom izlaganju Gabriel Almond, anticipirajući promjene u Istočnoj Europi, naglasio je da će demokraciji neprimjerena politička kultura u tim zemljama biti glavni problem u njihovom kretanju od liberalizacije do konsolidacije i demokracije. Nešto slično, ali ovaj put nakon pada berlinskog zida napisao je Ralf Dahrendorf u *Razmatranjima o revoluciji u Europi: Za promjene političkog sistema dovoljno je šest mjeseci; za promjene ekonomskog sustava treba šest godina; za izgradnju civilnog društva (civilne ili političke kulture demokracije) treba najmanje 60 godina* (Dahrendorf, 1992). Jer, mijenjanje obrazaca političke kulture i izgradnja novih vidika proces je dugog trajanja. A osobitost je tih procesa dugog trajanja da oni sami krče i oblikuju ne samo ritam, oblike i domašaje svoga ozbiljenja, stvarajući na taj način ne samo nove institucije i nove političke odnose već i nove političke orijentacije i nove obrasce političke kulture same.

5.

A. Lijphart je pokazao da neka društva s eksplicitno nekonsenzualnim političkim kulturama jesu kadra postići demokratsku konstituciju i stabilnost. To upućuje na zaključak da struktura političkih institucija može utjecati na prevladavanje sklonosti prema podjelama i konfliktima u političkoj kulturi. Lijphartov je argument da konsenzualno ponašanje među političkim elitama s odgovarajućom institucionalnom potporom može osigurati djelotvorno vladanje društvima koja su podijeljena na religijskoj, ideološkoj, jezičnoj, kulturnoj, rasnoj ili etničkoj osnovi. Za uspješnu konsocijacijsku demokraciju bitna su dva načela: a) postojanje segmentirana društva pri čemu su ti segmenti uglavnom autonomni; i b) postojanje podjele izvršne vlasti među političkim elitama. Lijphartov opus važan je doprinos političkoj znanosti napose odnosu političke kulture i političke demokracije. U biti Lijphartova stanovišta nalazi se uvjerenje da su političke institucije one temeljne institucije i da one zajedno s političkim aranžmanima mogu pojačati utjecaj političke kulture na politički sustav. Za razliku od njega, Almond i Verba imali su nešto drugačije stanovište. Oni smatraju da su političke institucije kongruentne političkoj kulturi odnosno, u kasnijim spisima, da između političke kulture i političke demokracije postoje odnosi interakcije. Lijphart, pak, smatra da ne postoji izvorna veza između političke kulture i stabilnosti demokratske vlasti. No, on nije odbacio ideju kulture i njezinog utjecaja. Podjela vlasti u konsocijacijskim demokracijama pouzdaje se u jedan posebni vid političke kulture.

Slijedom toga postavljaju se i neka druga pitanja o modelu civilne kulture. Riječ je o tome da su neke kritike toga koncepta upozoravale da Almond i Verba pretpostavljaju da se političke strukture mogu objasniti pozivanjem na političku kulturu. Ili drugačije, mnogi su njihovi kritičari tvrdili da su Almond i Verba smatrali kako stupanj političke demokracije uzrokuje politička kultura. Postoje dva alternativna stanovišta u vezi s tim. Može se pretpostaviti da razina civilne kulture u nekom društvu može biti objašnjena u odnosu na stupanj demokratske stabilnosti. Dakle, demokratska stabilnost stvara i održava ono što se razumije kao civilna kultura. Drugo je gledište razvila C. Pateman – a za koje A. Lijphart drži da neutemeljeno kritizira G. Almonda – prema kojem su kultura i struktura međuovisni i uzajamno se jačaju, dok je kod Almonda, po njezinom mišljenju, riječ o gotovo determinističkom odnosu (Pateman, 1971). Polazeći od ovog prigovora, čije dimenzije relativizira Almondova sistematizacija u spisu *Intelektualna povijest koncepta civilne kulture*, tj. naglašavanje interakcije između političke kulture i demokracije, F. D. Weil će u teorijskoj razradi i empirijskom istraživanju pokazivati da se odnos između političke kulture i političke strukture odnosno međuovisnost političke kulture i demokracije iskazuje kao odnos interakcije. Međutim, ovi prigovori u osnovi previđaju da kod Almonda nije riječ o linearno-determinističkom kauzalnom odnosu, već o međuovisno-integracijskom sklopu (Vujičić, 2001). Ali, te su diskusije ukazale na neke nove dimenzije ove teme, posebno

onu koja naglašava da demokracija ne ovisi o zapadnoj kulturi jer su neke nezapadne zemlje demokratski konstituirane (npr. Indija).

Razmatrajući ove teme iz perspektive ideala "dobro uređenoga društva" a koja se temelji na principu "političke pravde", "preklapajućeg konsenzusa" i "političke kulture" (Rawls, 2003), pripadnici te teorijske orijentacije plediraju za uspostavljanje normativnog statusa načela građanstva, upućujući na to da stabilnost i narav modernih demokratskih društava ne ovisi samo od principa "pravde bazičnih struktura društva", već isto tako i od političkih preferencija, stavova i osobnosti građana. U toj "javnoj političkoj kulturi" politička se kultura vidi kao temeljni činilac unifikacije i legitimacije političkog poretka. To "vraćanje" statusa ideji građanstva i političke kulture pokušaj je odgovora političke teorije na proturječne tendencije u suvremenim demokratskim društvima.

Razumijevanje odnosa političke kulture i demokracije iz perspektive stanovišta da se u okviru svake političke zajednice politička kultura oblikuje u jednom složenom procesu interakcije političke memorije, tradicije društva, duha javnih ustanova, kao i neposrednog iskustva aktera, upućuje na to da politička kultura ima svoju bazu (politička kultura društva), svoju nadgradnju (politička kultura diskursa) i svoje srednje razine (politička načela) (Podunavac, 1998, 233). Ovaj koncept više nego drugi, napose koncept civilne kulture, naglašava oblik vladavine kao samostalnu i autonomnu dimenziju, i on se nastavlja na ideju političke kulture kao "smislene cjeline" (Pye). Tu se politička kultura vidi kao nadindividualni fenomen; ona je skup pretpostavki o političkom poretku; nju nosi njezin normativni naboj.

Kako je to pokazao Inglehart, politička je kultura neophodna veza između demokracije i ekonomskog razvoja, a korelacija između ekonomske razvijenosti i stabilnosti demokracije nastaje iz uloge koju imaju socijalna struktura i napose politička kultura društva. Drugim riječima, stabilnost demokracije ovisi o ekonomskoj razvijenosti, ali je ta veza ekonomskog razvoja i demokracije određena razinom političke kulture. Pomaci od materijalizma ka postmaterijalizmu jačaju vjeru u demokraciju, odnosno kulturna obzorja demokracije.

Nema sumnje da je politička kultura snažan činilac konstituiranja i održavanja demokracije. Politička legitimacija je ključni, odnosno presudni aspekt za održavanje demokracije u uvjetima kriza. Politička kultura demokracije nije uvjet za nastanak demokracije već je intervenirajuća varijabla u spletu mnogih činilaca (povijesnih, socijalnih, ekonomskih, međunarodnih, vojnih) za njezino održavanje i razvoj. Demokratske vrijednosti, modeli vjerovanja i osjećaja rastu iz demokratskih institucija, ali su također i u funkciji tih institucija (Diamond, 1993). Gdje god te osobine demokratske kulture erodiraju ili se ne uspijevaju obnavljati među generacijama, demokratske institucije postaju sve ugroženije. Slijedeći Dahlovu analizu o demokraciji i njezinim preduvjetima možemo zaključiti kako je demokratska legitimacija jedna od najvažnijih kulturnih komponenti demokracije. Osim demokratske legitimacije, za demokraciju je od posebne važnosti koncept akomodacije (Lijphart) a ona obuhvaća vrijednosti kompromisa, modelacije, pragmatizma, povjerenja, tolerancije i slično. Na tome počiva ideja demokracije u pluralnim

društvima. Stoga se može zaključiti da politička kultura oblikuje i ograničava mogućnosti demokracije. Interakcijski odnosi između političke kulture i političke demokracije u modernim istraživanjima tog fenomena upućuje da predmet istraživanja postaje složena interakcija tih varijabli a ne njihov kauzalno deterministički odnos. Demokracija, dakle, nije rezultat ni političke kulture niti političke strukture već njihove složene interakcije. Političko-kulturni obrazac je ona vrijednost i dimenzija koja omogućava širenje vidika i načela demokracije u epohalnim pomacima ka postmoderni. Dvije su kulturne vrijednosti temeljne za svaku stabilnu demokraciju. Prvo, tolerancija, naročito volja za prihvaćanje izražavanja suprotnih mišljenja. Drugo, povjerenje prema drugima: osjećaj političke učinkovitosti među ljudima i uvjerenje da političko djelovanje ima smisla.

Literatura

- Almond, G. A., Intelektualna povijest koncepta civilne kulture, u: G. A. Almond, S. Verba, *Civilna kultura*, Zagreb, 2000.
- Almond, G. A., Verba, S., *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000.
- Almond, G. A., Verba, S., *The Civic Culture Revisited*, Little Brown, Boston, 1980.
- Axford, B., *Uvod u politologiju*, Politička kultura, Zagreb, 2002.
- Cefaï, D., (ur.), *Cultures politiques*, PUF, Paris, 2001.
- Dahl, R., *Poliarhija*, Politička kultura, Zagreb, 1998.
- Dahl, R., *O demokraciji*, Politička kultura, Zagreb, 2000.
- Dahl, R., *Political Opposition in Western Democracies*, N. Haven, 1966.
- Dahrendorf, R., *Razmatranja o revoluciji u Europi*, Antibarbarus, Zagreb, 1992.
- Diamond, L., (ur.), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Lynne Rienner, London, 1993.
- Eatwell, R., ed., *European Political Cultures: Conflict of Convergence*, Routledge, London, 1997.
- Hague R. i dr., *Komparativna vladavina i politika*, Politička misao FPZ, Zagreb, 2001.
- Hejvud, A., (Heywood), *Politika*, Clio, Beograd, 2004.
- Inglehart, R., *Sacred and Secular*, Cambridge, 2004.
- Inglehart, R., Kultura i demokratija, u: L. E. Harrison, S. P. Huntington, *Kultura je važna: kako vrednosti uobličavaju ljudski progres*, Plato, Beograd, 2004.
- Južnič, S., *Politična kultura*, Založba Obzorja, Maribor, 1989.
- Kasapović, M., *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb, 2005.
- Kavanagh, D., *Political Culture*, Macmillan, London, 1972.
- Knežević, R., Politička kultura i politički sustav, *Republika*, Zagreb, 1992/9-10.

- Lijphart, A., *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus i Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- Lijphart, A., *Modeli demokratije*, CID, Podgorica, 2004.
- Lipset, S., *The Democratic Century*, University of Oklahoma Press, Norman, 2004.
- Pateman, C., Political Culture, Political Structure and Political Change, *British Journal of Political Science*, 1(3), 1971.
- Patrick, G. M., *Political Culture*, u: Sartori G. (ed.), *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*, Sage, Beverly Hills, London, 1984.
- Podunavac, M., *Politička kultura i političke institucije*, Radnička štampa, Beograd, 1982.
- Podunavac, M., *Princip građanstva i poredak politike*, IP Princip i FPN, Beograd, 1998.
- Pye, L. W., Political Culture, u: *The Encyclopedia of Democracy*, III, Routledge, 1995.
- Rawls, J., *Politički liberalizam*, Kružak, Zagreb, 2003.
- Vujčić, V., *Politička kultura demokracije*, Panliber, Osijek-Zagreb-Split, 2001.
- Weil, F. D. and Gautier, M. (ur.), *Research on Democracy and Society; Political Culture and Political Structure: Theoretical and Empirical Studies*, sv. 2, 1994.
- Welch, S., *The Concept of Political Culture*, New York, 1993.

Summary

Political Culture and Democracy

Analysis of the relations between political culture and political system is old, but nowadays one of the most significant issues of the contemporary political science. In this article the interdependence of the political culture and democracy is being analyzed through four concepts: the idea of poliarchy by R. A. Dahl, the model of civic culture by G. A. Almond, the concept of consociational democracy by A. Lijphart and the theory of modernization and postmodernism by R. Inglehart.

Analysis of the relation and the level of congruency between the political culture and democracy points at the general conclusion that political culture forms and restricts the possibilities of democracy and democratic legitimating. Democracy is neither a result of a political culture or political structure; it is a result of their complex interaction.

Key words: political culture, democracy, congruency, interaction, poliarchy, civic culture, consociational democracy, modernization, post modernity